MIRZACHO‘L IQTISODIY RAYONINING URBANIZATSIYA JARAYONLARI

S.R.Ahmadqulov., M.M Fayzullayev.
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchilari
R.Raimjonova. Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jizzax viloyatidagi urbanizatsiya jarayonlariga doir faktik materiallar keltirib o‘tilgan. Jizzax viloyati urbanizatsiyasi haqidagi ma’lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: urbanizatsiya, aholi, qishloq, shahar, Jizzax, geografik o‘rin, demografik, migratsiya.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2019 yil 10 yanvardagi “Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5623-sonli farmoni respublikada urbanizatsiya jarayoni va shaharlarni rivojlantirish yo‘lida muhim turtki bo‘ldi. Unda “... bugungi urbanizatsiya darajasi shaharni kompleks rivojlantirish bo‘yicha zamonaviy talablarga javob bermaydi va jahon tendensiyalaridan sezilarli darajada hanuzgacha barqaror xususiyatgat ega emas” – ekanligi ta’kidlandi.

Urbanizatsiya (fransuzcha-urbanisation, inglizcha-urbanization, lotincha-urbanus-shaharga mansub) - jamiyat hayotida shaharlar rolining ortib borishi, ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashuvi, aholining ijtimoiy, demografik tarkibi, turmush tarzi va madaniyatidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq tarixiy rivojlanish asosida shakllangan jamiyat bosqichlari va hududiy mehnat natijasida sodir bo‘lgan ko‘p qirrali ijtimoiy-iqtisodiy va geografik jarayondir.

Dunyo davlatlarining qanday taraqqiy etganligini mavjud shaharlarga qarab ham belgilash mumkin. O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida mamlakatda joylashgan shaharlarning alohida o‘rni bor. Istiqlolning ilk kunlaridan boshlab respublika shaharlariga alohida e’tibor qaratildi. Bu borada dastlabki qadam jahon madaniy taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan yubiley tantanalari respublikada va dunyoning nufuzli tashkilotlari YUNESKO tomonidan nishonlanishi bo‘ldi. Ma’lumki, sobiq Ittifoq davrida respublika shaharlaridagi qadimiy yodgorliklar oyoq osti qilindi, tarixiy shaharlarning nomini unuttirish maqsadida eski nomi olib tashlanib, o‘rniga sun’iy nomlar qo‘yilgan edi. Mustaqillik yillarida respublikadagi shahar va tumanlar, shu jumladan, Mirzacho‘ldagi 4 ta shahar o‘zining haqiqiy nomiga ega bo‘ldi.

Mirzacho‘ldagi nomi o‘zgargan shaharlar.

	Viloyatlar nomi	Shaharlarning eski nomi	Shaharlarning yangi nomi
	Sirdaryo	Velikoalekseevskiy	Baxt
	Sirdaryo	Golodnaya step (Mirzacho‘l)	Guliston
	Jizzax	Erjar	Gagarin
	Jizzax	Obruchevo, Ulyanovo	Dashtobod

Tarixan olib qaraganda, Mirzacho‘lning o‘zlashtirilishi natijasida Sirdaryo va Jizzax viloyatlarida shaharlar tarixi boshlangan edi.

Sirdaryo viloyatidagi shaharlar.

	Shahar nomi	Tashkil topgan yili
	Yangiyer	1957
	Guliston	1961
	Baxt	1964
	Sirdaryo	1971
	Shirin	1972

Jizzax viloyatidagi shaharlar.

	Shahar nomi	Tashkil topgan yili
	Jizzax	X asr
	G'allaorol	1973
	Paxtakor	1974
	Dashtobod	1974
	Gagarin	1974
	Do'stlik	1983

Sirdaryo va Jizzax viloyatlari shaharlarida mustaqillik yillarida aholi sonida o'sish ko'rsatkichlar qayd etildi. Buni quyidagi jadvallarda keltirilgan statistik ma'lumotlarda ko'rish mumkin.

Sirdaryo viloyati shaharlarida aholi soni

№	Shahar	1990	1995	1998	1999	2000	2007	2008
1	Guliston	60,0	53,4	54,6	55,1	55,3	56.2	56,7
2	Baxt	12,0	9,7	11,2	11,3	11,7	11,5	11,6
3	Sirdaryo	25,0	28,2	29.9	29,9	29,7	28,5	28,6
4	Shirin	12,0	11,7	12,0	13,8	13,9	15,9	16,1
5	Yangiyer	37,0	29,1	28,6	28,4	28,2	30,5	30,9

Jizzax viloyati shaharlarida aholi soni

№	Shahar	1990	1995	1998	1999	2000	2007	2008
1	Jizzax	115,0	123,0	125,4	126,7	128,9	139,1	140,9
2	Dashtobod	16,0	17,8	19,4	19,7	20,2	24,5	24,8
3	Do'stlik	12,0	15,1	15,7	15,9	16,0	17,0	17,4
4	Gagarin	24,0	20,2	20,3	20,2	19,1	15,0	14,2
5	Paxtakor	18,0	17,6	18,0	18,1	18,2	19,9	20,2
6	G'allaorol	16,0	20,0	21,2	21,2	21,4	23,3	23,6

Sirdaryo viloyati shaharlaridagi aholining 1990 – 2008 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar tahlili shundan dalolat beradiki, bu davrda asosan Guliston va Yangiyer shaharlarida aholi soni kamaygan bo'lib, bunga asosiy sabab, bu shaharlar aholisining asosiy qismi boshqa millat vakillarini tashkil qilganligidir. Sobiq ittifoq parchalangach mazkur millat vakillari o'z vatanlariga qaytib ketishdi. Lekin Baxt, Shirin, Sirdaryo shaharlarida bu davrda aholi soni kamaymagan, balki ko'paygan.

Jizzax viloyati shaharlarida esa aholisi sonining kamayishini faqat Gagarin shahrida kuzatish mumkin. Masalan, 1990 yil Gagarin shahri aholisi soni 24,0 ming bo'lgan bo'lsa, 2008 yilga kelib, 14,2 ming aholini tashkil etgan. Buning sababi, Gagarin shahri aholisining asosiy qismini qozoq va rus millatiga mansub aholi tashkil qilib, ular o'z vatanlariga qaytib ketishgan edi. Sirdaryo va Jizzax viloyatlari shaharlarining hududiy joylashishiga ko'ra, Sirdaryo viloyati shaharlarining katta qismi cho'l zonasidan tashkil topgan. Jizzax viloyati shaharlarining 3 tasi cho'l hududlarida, 3 tasi tog' va tog' oldi hududlarida joylashgan. Bu ham o'z navbatida shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Shu o'rinda alohida qayd etish kerakki, Jizzax viloyati shaharlarining ko'pchiligi yangi yerlarning o'zlashtirilishi natijasida paydo bo'lgan. Jumladan, 1974 yili Dashtobod, Gagarin, Paxtakor shaharlari, 1980 yil Marjonbuloq shahri vujudga kelgan.

Mirzacho'l mintaqasi nisbatan qulay iqtisodiy geografik o'rni, mehnat resurslari, infratuzilma, qurilish va elektr energiya kabi bazaviy sohalar bo'yicha respublikada yetakchilik qiladi. Mamlakat mehnat taqsimotida ushbu hudud, agrar-industrial yo'nalishga ega, aholi soni ko'p bo'lmagan, shaharlar turi uncha taraqqiy etmagan makon hisoblanadi. Uning hissasiga O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining 4,1 %, sanoat ishlab chiqarishning 4,4 % va qishloq xo'jalik mahsulotining 8.95 % i to'g'ri keladi. Mintaqada tekislik, tog' yonbag'ri va tog'li yerlarining qo'shilib ketganligi, tabiiy

sharoitning xilma-xilligi, aholi joylashuvi hamda xo‘jalik tarmoqlarini rivojlantirishga ta’sir etgan. Jumladan, Jizzax viloyatining Baxmal, G‘allaorol tumanlari Turkiston, Morguzar, G‘o‘bdin, Qo‘ytosh va Qaroqchi tog‘lari botig‘ida joylashgan bo‘lsa, Sirdaryo viloyatining aksariyat hududi tekislik mintaqasiga to‘g‘ri keladi. Respublikaning taraqqiy etgan viloyat va shaharlari, qolaversa, qo‘shni respublikalar bilan bog‘lovchi temir yo‘l, avtomobil, quvur yo‘llarining o‘tganligi hamda shu yo‘llar orqali xom-ashyo, turli xil mahsulotlar ayriboshlashdagi xizmatini ta’kidlash lozim. Jizzax va Sirdaryo viloyatlari iqtisodiy hududining shaharlashish “piramidasi” sust rivojlangan va uning pog‘onalari to‘liq emas. Aynan shunday o‘xshash jihatlar mintaqani Quyi Amudaryo bilan taqqoslash imkonini beradi.

Hozirgi kunda Jizzax viloyati hududida 11 ta shahar va 67 ta shaharcha mavjud. Mintaqa aholi manzilgohlari joylashuvida qadimdan mavjud bo‘lgan (Jizzax) va yangi o‘zlashtirilgan Paxtakor, Dashtobod, Do‘stlik va boshqa hududlar alohida farqlanadi. Jizzax viloyati shaharlarining genetik tasnifidagi o‘ziga xos xususiyat ularning joylashgan o‘rni, sanoatning tarmoq tarkibiy tuzilishi, transport infratuzilmasi, tabiiy resurslar bilan ta’minlanganligi kabi omillar bilan belgilanadi. Agroindustrial shahar-tuman markazlarida asosan qishloq xo‘jalik xom-ashyosini qayta ishlash korxonalari, jumladan, Do‘stlik don mahsulotlari kombinati, paxtani qayta ishlash zavodlari Paxtakor, Do‘stlik, Mirzacho‘l tumanlarida joylashgan. Ayrim qishloq tumanlarining urbanizatsiya darajasi juda past, shahar tashkil etuvchi omillar deyarli rivojlanmagan. Bu ayniqsa, Mirzacho‘l, Forish, Do‘stlik va Yangiobod tumanlarida yaqqol ko‘rinadi. Bunday hududlarni faollashtirishda ishchi kuchini ko‘proq jalb qiluvchi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va shu orqali aholining ish bilan bandligini oshirish, xalq iste’mol mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish, yengil sanoatni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

“Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili” Davlat dasturining ijrosiga binoan Jizzax viloyatida 34 ta qishloq aholi punktlariga shaharcha maqomi berildi. Jumladan, Jizzax tumanida ularning soni 7 ta: Jizzaxlik, Gandumtosh, Qorayantoq, Toqchilik, Mulkanlik, Qang‘li va Uch-tepa. Baxmal tumanida 6 ta: Mo‘g‘ol, Novqa, Alamli, Tongotar, Oqtosh hamda Baxmal. G‘allaorolda 5 ta: Abdukarim, Lalmikor, Chuvilloq, Qang‘liobod, Chuvoq. Qolgan tumanlarda bunday shaharchalar kamroq, Paxtakor tumanida: Gulzor, Do‘stlik tumanida Navro‘z shaharchalaridir.

Yangi shaharchalar orasida To‘qchilik (17,1ming), Jizzaxlik (16,5 ming), Mulkanlik (13.0 ming), G‘oliblar (12,3 ming kishi) aholi soni bo‘yicha ajralib turadi. Umuman olganda, Jizzax shahridan tashqari qolgan shahar joylar ko‘proq kichik sinflarga taaluqlidir. Bu yerda urbanistik tarkibning o‘rta bo‘g‘ini nihoyatda zaif bo‘lib, nisbatan yirikroq qishloqlar Sangzor daryosi hamda Toshkent-Samarqand avtomagistrali bo‘yida, Jizzax shahri atrofi va yangi o‘zlashtirilgan joylarda uchraydi.

Jizzax shahri o‘zining iqtisodiy o‘rniga ko‘ra boshqa shaharlardan bir qator afzalliklari bilan farqlanadi. Jumladan, shaharning qadimiy markazlar - Samarqand, Toshkent, Xo‘jand va O‘ratepa oralig‘ida, Buyuk Ipak yo‘lida o‘rnashganligi ham uning shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini asosan qishloq xo‘jaligiga bog‘liqligi, mahsulotni qayta ishlashga mo‘ljallanganligi uzluksiz ravishda xom ashyo bilan ta’minlash imkonini beradi.

Sirdaryo viloyati shahar manzilgohlarining aksariyati katta magistral va temir yo‘llar yaqinida ekanligi sanoatni rivojlantirishda qulaylik yaratadi. Shahar manzilgohlari sanoatining asosan qishloq xo‘jaligiga bog‘liqligi, mahsulotni qayta ishlashga mo‘ljallanganligi uzluksiz ravishda xom ashyo bilan ta’minlash imkonini beradi. Sirdaryo viloyati hududining iqtisodiy salohiyati ancha past, jumladan, sanoat, transport va boshqa shahar hosil qiluvchi tarmoqlar ham xuddi shunday kuchsiz darajada, viloyat hududida 5 ta shahar va 25 ta shaharchalar mavjud (urbanizatsiya darajasi 43,3%).

Sirdaryo viloyati shaharlarining vujudga kelishidagi o‘ziga xos jihat joylashgan o‘rni, transport va boshqa infratuzilma tizimining rivojlanganligi, energetika va qurilish bazasining mavjudligi kabi omillar bilan belgilanadi.

2015 yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, viloyat respublika yalpi ichki mahsulotining 1,8 % ini beradi, uning sanoat ishlab chiqarishdagi ulushi-2,9 %. Qishloq xo‘jaligining hududiy mujassamlashuv

darajasi ancha yuqori, ya'ni 3,9 % ga teng. Qolgan asosan ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlar 1,5-3,0 % atrofiga to'g'ri keladi.

Viloyatning urbanistik tarkibida 1970 yilda 9 ta shahar bo'lib, ularda 132,1 ming kishi yashagan bo'lsa, 1979 yillarda shaharning iqtisodiy rivojlanishi, qurilish ishlarining jadallashuvi, shuningdek, shahar va shaharchalarga beriladigan maqomning kamaytirilishi bilan ularning soni tez o'sdi.

Mintaqa shahar aholisining 25.3 % i viloyat markazi Gulistonda to'plangan.

Sirdaryo viloyatining urbanistik tarkibi

Shahar manzilgohlari kategoriyasi	Shahar manzilgohlar soni	Aholisi, kishi	Jami shahar aholisidagi ulushi (5 ta)
3 ming kishigacha	3	6,8	1,9
3-5 ming kishigacha	13	49,7	14,5
5-10 ming kishigacha	4	29,8	8,7
10-20 ming kishigacha	6	92,6	27,1
20-50 ming kishigacha	3	96,6	28,2
50-100 ming kishigacha	1	65,9	19,3

Jadval O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Tadqiq etilayotgan davrdagi umumiy statistik ma'lumotlarga murojaat qiladiigan bo'lsak, 1991 yil shahar aholisi Sirdaryoda 34,9 %, Jizzaxda 28,7 % bo'lgan bo'lsa, 2006 yilga kelib, Sirdaryoda 31,4 %, Jizzaxda 30,0 %ni tashkil qilgan. 2008 yil Sirdaryo viloyatida 5 ta shaharcha, Jizzax viloyatida 9 ta shaharcha, 2009 yil Sirdaryo viloyatida 21 ta shaharcha, Jizzax viloyatida 43 ta shaharchani tashkil qilgan. Deyarli bir yil ichida Sirdaryo viloyatida 16 taga, Jizzax viloyatida 34 taga shaharchalar soni ko'paygan. Bunga O'zbekiston Respublikasi hukumatining ko'pgina qishloq manzilgohlariga shaharcha maqomini berishi sabab bo'lgan. Hozirgi kunga kelib Sirdaryo viloyatida 25 ta shaharcha, Jizzax viloyatida 42 ta shaharcha mavjud bo'lib, O'zbekistonda urbanizatsiya darajasi 50,6 % bo'lsa, Sirdaryo viloyatida 42,9 %, Jizzax viloyatida 46,9 % ni tashkil etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jahonda urbanizatsiya jarayonlari shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda, bu masalaga dunyodagi barcha davlatlarda o'ziga xos munosabat shakllanib, respublikadagi shaharlashuv masalalari maalakatning rivojlanishi va aholisi uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston aholisining asosiy qismi qishloqlarda yashashi sababli ushbu hududlarga shahar madaniyatini olib kirish, yirik qishloqlarni shahar tipidagi posyolkalarga aylantirish, eng muhimi, aholi farovonligini ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - Toshkent: O'zbekiston, 2017.

2. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 484 b.

3. Soliyev A. Qishloq joylari demografiyasi. – Toshkent: Universitet, 2005. - 140 b.

4. Soliyev A.S., Tashtayeva S.K., Egamberdiyeva M.M. Shaharlar geografiyasi. – Tashkent, 2018. - 200 b.

5. Tilovberdiyev O. Mirzacho'l mardlar maskani. – Toshkent: O'zbekiston, 1969. - 46 b.

6. Tojiyeva Z.N. O'zbekiston aholisi: o'sishi va joylanishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. - 276 b.

7. Tojiyeva Z.N., Ata-Mirzayev O.B., Zokirov S.S. Demografiya. –Toshkent: O'z MU, 2013. - 74 b.

8. Mirzaliyev U.B. O'zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari (Sirdaryo va Jizzax viloyatlari misolida, 1956-2020 yy.). Tarix fan. nomzodi... diss. – Toshkent, 2022

MEHNAT MIGRATSIYASINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH (O‘ZBEKISTON VA TURKIYA MISOLIDA)

SH.K.Ergashev
Guliston davlat pedagogika instituti magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi mehnat migratsiyasini huquqiy tartibga solish masalalari tahlil qilinadi. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ikki tomonlama shartnomalar hamda xalqaro huquq me’yorlari doirasida mehnat migrantlarining huquqiy maqomi va himoyasi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, ikki davlat qonunchiligidagi o‘ziga xosliklar, migrantlarning huquqiy himoyasi va amaliy hamkorlik natijalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, migrantlarning huquqlarini himoya qilishda duch kelinayotgan muammolarni hal qilishga qaratilgan takliflar ham ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Migratsiya, mehnat resurlari, yuridik yordam, ijtimoiy himoya, normativ hujjatlar, ijtimoiy sug‘urta, ishchi vizasi.

Hozirgi globallashuv davrida mehnat migratsiyasi davlatlararo munosabatlarda muhim o‘rin tutmoqda. Xalqaro migrantlar butun dunyo aholisining 3,5 foizini tashkil etadi, bu ko‘rsatkich 2000-yilda 2.8 foizni tashkil etgan. Endi buni O‘zbekiston misolida aytadigan bo‘lsak, hozirgi kunda O‘zbekistonlik mehnat migrantlarining umumiy soni 5 mlnga yaqin [1]. Hududimizdagi mehnat resurslari sonining yildan-yilga o‘sib borishi aholining ish bilan bandligini ta’minlash borasida qiyinchiliklar tug‘dirib, bu o‘z navbatida tashqi mehnat migratsiyasini kuchaytirdi. Mehnat migrantlarining boradigan davlatlari ham yildan-yilga xilma-xillashib bormoqda. Hozirgi taraqqiyot tez odimlayotgan zamonda kishilarning ongi va dunyoqarashidagi o‘zgarishlar rivojlanish va turmush darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarga borib ishlashni afzal ko‘rishlariga sabab bo‘lmoqda.Misol uchun hozirgi kunda yosh mehnat migrantlari asosan rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan Turkiya, AQSH, Koreya, Yaponiya kabi davlatlarga ishlashga bormoqdalar[2]. Xususan, O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi mehnat migratsiyasi jarayonlari ikki davlat iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Ikkala davlat ham migrantlar oqimini tartibga soluvchi huquqiy asoslarni rivojlantirishga intilmoqda, bu esa mehnat migrantlarining huquqlarini himoya qilish va ularning faoliyati uchun qulay sharoit yaratish bilan bog‘liq masalalarni yanada dolzarb qiladi. Xalqaro mehnat migratsiyasi jarayonlari turli mamlakatlar iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti va siyosiy munosabatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon O‘zbekiston va Turkiya davlatlari o‘rtasidagi aloqalarda ham alohida o‘rin tutadi. Ikkala davlat ham o‘ziga xos iqtisodiy va demografik omillarga ega bo‘lib, xalqaro mehnat migratsiyasiga o‘zining maxsus yondashuvlarini ishlab chiqqan. Shu sababli, mehnat migratsiyasini huquqiy tartibga solish masalasi har ikki davlat uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda mehnat migratsiyasining huquqiy tartibga solinishi. O‘zbekistonda mehnat migratsiyasini tartibga solish milliy qonunchilikka tayanadi. O‘zbekistondan chet elga ishga ketayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish bo‘yicha qonuniy asoslar mavjud. O‘zbekistonda mehnat migratsiyasini tartibga soluvchi asosiy normativ hujjatlar quyidagilardan iborat: “Xalqaro migratsiya tashkiloti Konstitutsiyasini (Bryussel, 1953-yil 19-oktabr) ratifikatsiya qilish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining qonuni; Mehnat migratsiyasi jarayonlarini takomillashtirish hamda xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining farmoni; Xorijda vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning oila a’zolarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish choralari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining farmoni; Vaqtinchalik mehnat faoliyatini olib borish uchun respublika hududidan transport orqali chet elga jo‘nab ketish vaqtida O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining xavfsizligini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining qarori; O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat

munosabatlari vazirligi xuzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi agentligining xorijiy vakolatxonalarini ochish to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining prezidentining qarori; Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi prezidentining qarori [3] va boshqa normativ hujjatlar O‘zbekistonda mehnat migratsiyasini huquqiy tartibga solishda asosiy manba hisoblanadi.

Turkiyada mehnat migratsiyasining huquqiy tartibga solinishi. Turkiyada ham mehnat migrantlari bo‘yicha qonunchilik keng rivojlangan bo‘lib, u xalqaro huquq me'yorlari bilan uyg‘unlashtirilgan. Turkiya Respublikasida chet el fuqarolarining ishlashi uchun ruhsat olishlari kerakligi va bu ish ruhsatlarining berilishi uchun amal qilinadigan tartib-qoidalar Turkiyaning 4817-raqamli “Chet el fuqarolari uchun mehnat qilish ruhsatlari” to‘g‘risida qonuni bu sohada mehnat migrantlarining faoliyatini tartibga solidi [4]. Ushbu qonun xorijiy ishchilarni jalb qilish, ularga tegishli huquq va imtiyozlar berish jarayonlarini huquqiy jihatdan mustahkamlashga qaratilgan. Xorijiy fuqarolarga ish vizalari va turli mehnat huquqlari berilib, ularning huquqiy maqomi to‘liq tartibga solinadi. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida mehnat migratsiyasi masalalaridagi hamkorlik keyingi yillarda yanada faollashdi. Bu ikki davlat o‘rtasida mehnat migrantlarining huquqlarini himoya qilish va ularga munosib sharoitlar yaratish bo‘yicha bir qator xalqaro kelishuvlar imzolangan. Ushbu kelishuvlar migrantlar uchun ishchi vizalari, turar joy sharoitlari va ijtimoiy sug‘urta kabi muhim masalalarni qamrab oladi. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi ikki tomonlama hamkorlik asosan quyidagi sohalarda amalga oshirilmoqda:

Viza olish jarayonini soddalashtirish: O‘zbekiston va Turkiya hukumatlari mehnat migrantlari uchun ish vizalari olish jarayonini osonlashtirish va migrantlar uchun mehnat sharoitlarini yaxshilash bo‘yicha bir qator kelishuvlarga erishdilar. Bu esa ikki tomonlama mehnat migratsiyasi jarayonini tezlashtiradi va migrantlarning qonuniy huquqlarini ta’minlaydi.

Huquqiy himoya: Ikkala davlat ham o‘z hududida ishlayotgan mehnat migrantlarini huquqiy jihatdan himoya qilish va ularga zarur xizmatlarni taqdim etish bo‘yicha sa’y-harakatlarni birlashtirmoqda. Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi va Turkiyada mehnat muhojirlari uchun yaratilgan huquqiy qo‘llab-quvvatlash tizimlari migrantlarning manfaatlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan. Ijtimoiy sug‘urta tizimi: O‘zbek mehnat migrantlari Turkiyada ishlash jarayonida ijtimoiy sug‘urta tizimidan foydalanish imkoniyatiga ega. Bu tizim orqali ular pensiya jamg‘armalari, tibbiy sug‘urta va boshqa ijtimoiy kafolatlardan foydalanishlari mumkin. Bu holat, ikki davlat o‘rtasidagi mehnat migratsiyasi jarayonlarini yanada barqaror va qonuniy asosda amalga oshirilishiga hissa qo‘shadi. Migratsiya sohasini tartibga solish bo‘yicha O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida bir qator shartnoma va kelishuvlar imzolagan. “O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida ikki tomonlama mehnat va bandlik munosabatlarini tartibga solish bo‘yicha hamkorlik memorandumi; O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida keng qamrovli strategik sheriklik to‘g‘risida” deklaratsiya va hamkorlik kelishuvlari ikki davlat o‘rtasida mehnat migrantlari oqimini tartibga solish, ularning huquqiy himoyasini ta’minlash va mehnat sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan[5]. O‘zbekistonda migratsiya jarayonlarini tartibga solishda Turkiya tajribasini o‘rganish maqsadga muvofiqdir deb hisoblaymiz. Turkiya mehnat migrantlaridan unumli foydalangan va ular tomonidan jo‘natilgan kapitallarni eng samarali yo‘llar bilan mamlakat iqtisodiyotiga tadbiq qilgan mamlakatdir. Ularning tajribalaridan ayrimlarini misol sifatida ko‘rsatishimiz mumkin: Xorijda yashovchi turk fuqarolarining o‘z oilalari bilan birga yashashlari va farzandlarining ta’lim olishlarini ta’minlash va ularni ijtimoiy himoyalash ishlarini olib bordi. Natijada xorijda bilim salohiyatini oshirgan turk fuqarolari o‘z orttirgan tajribalarini mamlakatga tadbiq qila oldi. Xorijdagi turk diasporalari bilan muntazam aloqalarni tiklashda muloqot maydonini yaratdi va natijada xorijdagi turk fuqarolari mamlakatning qo‘llab-quvvatlashi sababli yirik tadbirkorlar, turli kasb egalari va investorlarga aylana oldi, ushbu investorlar xorijda orttirgan kapitallarini o‘z mamlakatining milliy iqtisodiyotiga yirik miqdorda investitsiya qilmoqda. Turkiya hozirda o‘zining iqtisodiy salohiyati bilan nafaqat Yaqin sharqda, balki barcha turkiy tilli mamlakatlar ichida iqtisodiy salohiyati eng yuqori bo‘lgan mamlakatdir. Hozirda Turkiya Respublikasi o‘zining iqtisodiy nufuzi bo‘yicha dunyoning o‘n oltinchi mamlakati hisoblanadi, O‘zbekiston Respublikasi va Turkiya hamkorligi oxirgi yillarda sezilarli ravishda o‘sib, Turkiya bizning tashqi savdomizda muhim to‘rtinchi mamlakatga aylandi.

Turkiya va O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasidagi tashqi savdoning umumiy aylanmasi 2171,8 million AQSh dollarini tashkil etib, O‘zbekistonning hamkor mamlakatlari orasida Turkiya 6,4 % ulushga ega, Turkiya Respublikasi 1950 yillardan boshlab ishchi kuchini faol ravishda eksport qilgan mamlakatlardandir [6]. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida mehnat munosabatlari bo‘yicha hamkorlik yildan-yilga rivojlanmoqda. Lekin shunga qaramasdan O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi mehnat migratsiyasini huquqiy tartibga solishda bir nechta muammolar mavjud bo‘lib, ular migratsiya jarayonining samaradorligini oshirish va migrantlarning huquqlarini to‘liq himoya qilish uchun yechimlar talab qiladi. Quyida bu muammolarning ayrimlari keltirilgan:

1.Ko‘plab o‘zbekistonlik mehnat migrantlari Turkiyaga noqonuniy yo‘llar orqali ketmoqda yoki ishlash uchun ruhsatnomasiz mehnat qilmoqda. Bu esa ularning mehnat huquqlari buzilishiga, ijtimoiy himoya va qonuniy kafolatlardan mahrum bo‘lishiga olib keladi;

2.Ba'zi migrantlar, xususan, norasmiy ishlovchilar, mehnat huquqlaridan to‘liq foydalanish imkoniyatiga ega emas. Bu ularning ish haqining pastligi, mehnat sharoitlarining yomonligi va ijtimoiy himoyaning ta'minlanmasligiga olib keladi;

3.Migrantlarning ko‘pchiligi o‘z huquqlari va majburiyatlari haqida yetarli bilimga ega emas, bu ularning ko‘p hollarda mehnat huquqlarining buzilishi holatlariga olib keladi;

4. Turkiyada ishlayotgan o‘zbekistonlik migrantlar uchun konsullik xizmatlari yetarlicha rivojlanmagan bo‘lishi mumkin, bu esa huquqiy yordam olishda qiyinchiliklarga olib keladi;

Ushbu muammolarni hal qilish uchun bir nechta takliflarni ilgari surish mumkin:

Qonuniy mehnat faoliyati tizimini rivojlantirish va noqonuniy mehnat faoliyatini kamaytirish uchun qat'iy nazorat va jazolash choralarini kuchaytirish; Yuridik yordam va maslahat xizmatlarini kengaytirish; Huquqiy savodxonlikni oshirish bo‘yicha dasturlarni amalga oshirish va migrantlarga qonuniy yordam ko‘rsatish tizimlarini rivojlantirish; Konsullik xizmatlarini kengaytirish, ularning samaradorligini oshirish va migrantlarga o‘z huquqlarini himoya qilishda yordam beradigan tizimlarni yaratish zarur. Turkiya hukumati O‘zbekistonlik migrantlarni va ish beruvchilarni huquqiy jihatdan muntazam nazorat qilish tizimini joriy qilishi kerak. Noqonuniy holatlar aniqlangan taqdirda, qonunda belgilangan tartibda jazo choralarini ko‘rib chiqish lozim.

Xulosa: Mehnat migratsiyasi O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi aloqalarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning huquqiy jihatlarini to‘g‘ri tartibga solish, ikki davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Mehnat migrantlarining huquqlarini himoya qilish va qonuniy sharoitlar yaratish masalalari xalqaro hamkorlikda hal qilinishi zarur. Shuningdek, migratsiya jarayonini soddalashtirish va mehnat migrantlari huquqlarini himoya qilish uchun xalqaro tajribaga asoslangan kompleks yondashuvni amalga oshirish kerak. Migrantlar uchun mehnat shartnomalarini aniqroq va kengroq huquqiy himoyani ta'minlaydigan shaklda tuzish lozim. Ijtimoiy himoya xizmatlarini yaxshilash va migrantlarni qonuniy tartibda ishga joylashishi masalalarini nazorat qilish tizimlarini rivojlantirish davlatlararo hamkorlikni yanada mustahkamlaydi.

Adabiyotlar:

1.Xo‘jageldiyev.I.M. Mehnat Migratsiyasi. International scientific and practical conference “science, education and innovation:problem, solutions and prospects” may 17-18.2024

2. Qodirova Z.A. Globallashuv sharoitida O‘zbekistonning xalqaro mehnat bozoriga integratsiyalashuvi. (PhD) avtoref.diss. Toshkent .2018.18-b

3. www.migratsion.uz/documents

4. uzembassy.org.tr

5. parliament.gov.uz

6. Sharipov.Q.B Ishchi kuchi migratsiyasining mamlakat milliy iqtisodiyotiga ta'sir e'tish etish omillari. “XXI asr: fan va ta'lim masalalari” ilmiy elektron jurnali. 2019-yil

5-shu’ba: